

Специфіка аналізу та інтерпретації перекладних художніх творів у школі

Клименко Жанна Валентинівна,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри методики
викладання світової літератури
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова.

Переклад – це те, що відкриває вікно, щоб впустити світло;
те, що розбиває шкаралупу, щоб ми могли з'їсти ядро; те, що
відкриває штору, щоб ми могли заглянути у справді священне
місце; те, що знімає ляду з криниці, щоб ми могли втамувати спрагу.

Перекладачі Біблії короля Якова (1611 р.)¹

Ми живемо в буремний час, коли вкотре вирішується проблема мовно-літературної освіти, зокрема існування шкільного предмета "Зарубіжна література". З чим пов'язані ідеї злиття двох літературних курсів? Насамперед із нерозумінням важливості вивчення зарубіжної літератури в школі, його ролі у формуванні сучасного українця.

¹ Під орудою короля Англії і Шотландії Якова I було здійснено англomовний переклад Біблії, який визнано класичним релігійним і літературним твором. Робота над перекладом велась з 1604 по 1611 р., у ній брали участь 54 перекладачі. У "Зверненні до читача" містилися наведені слова.

Нещодавно розгорілась дискусія з приводу сумно відомих думок про інтеграцію гуманітарних предметів. Переконана, що злиття в один курс обох літератур, а тим паче ще й мови, зовсім не на часі. **Фактично це є нищенням національної системи мовно-літературної освіти.** Твердження на кшталт того, що в жодній країні світу немає шкільного предмета "Зарубіжна література", аж ніяк не можна вважати аргументом. Це зовсім ненауковий підхід. Адже можна говорити, що в інших країнах світу багато чого не було і немає. Не було, наприклад, такого жахливого нищення цвіту рідної культури, як у нас. Не було заборони перекладати рідною мовою, не було поняття "невольничий переклад", коли численні тлумачі працювали над перекладами у в'язницях і на засланнях, коли навіть наявність в ув'язненого чужомовного художнього тексту кваліфікували як тяжкий злочин. І взагалі десь там перекладна література не була таким солодким ковтком свободи, способом опору диктатурі і тоталітаризму, способом боротьби за національну ідентичність і державну незалежність. А у нас була і продовжує бути! І врешті-решт у тих інших країнах, слава Богу, немає війни, ані у формі бойових дій, ані у формі потужних інформаційних атак, спрямованих на деморалізацію населення. **Саме тому, що в нас є свої пріоритети і свої проблеми, нашій школі конче необхідні окремі повноцінні курси української мови, української оригінальної літератури і української перекладної літератури (таким і є курс ЗЛ), які будуть спрямовані, по-перше, на побудову міцної Української Духовної Стіни, а, по-друге, на розвиток планетарного мислення особистості.** Треба не зливати предмети, а дбайливо плекати мовно-літературну освіту, яка має бути надійним фундаментом національної безпеки України і водночас отим "золотим мостом зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми" [7], про який так натхненно писав Іван Франко, наголошуючи на ролі перекладного письменства в житті українського суспільства.

Слід відзначити, що патріотичне виховання і досі переважно асоціюють тільки з такими предметами, як українською мова, українська література, історія України, українознавство, географія. Що стосується курсу зарубіжної літератури, то, на жаль, ще не всі усвідомлюють його значення як могутнього чинника

формування національно-патріотичних почуттів учнів. Варто пригадати слова Роксолани Зорівчак: *"... Перекладна література в нашому культурному житті, починаючи від княжої доби, відіграє надзвичайно важливу роль як виховний засіб, як засіб формування та самовиразу нації..."* [3].

Предмет "Зарубіжна література" спрямовує не лише на розширення і поглиблення знань учнів про Україну, про її образ очима інших народів, а й на увиразнення невичерпних можливостей української мови, адже робота над художнім перекладом стимулює звернення тлумача до всіх її скарбів. Відповідно в ході порівняння оригіналу й перекладу учитель зарубіжної літератури може спрямовувати школярів на пошук цих скарбів і самозбагачення ними.

У навчально-виховному процесі важливо увиразнювати **концепт "українська перекладна література"**. Розглянемо, як це конкретно робити під час аналізу тексту. Наукою доведено, що специфіка аналізу та інтерпретації перекладного художнього твору пов'язана насамперед з двома аспектами:

- перекладна природа твору, який відрізняється від оригінального;
- інокультурне походження твору, що вимагає дещо іншого підходу до його дослідження порівняно з твором рідної культури.

Слід відзначити, що, працюючи з перекладним твором, ми маємо завжди справу з інтерпретацією, здійсненою тим чи іншим тлумачем. Отже, розглядаючи його безвідносно до оригіналу, вчитель або дослідник приречений на інтерпретацію інтерпретації, тобто тлумачення суто того, що передав перекладач. Найбільш продуктивним є підхід, коли перекладний твір розглядається не як самостійне літературне явище, а в тісному зв'язку з оригіналом. У такому випадку дослідник, як правило, ставить два головні завдання:

- визначити своєрідність першоджерела;
- простежити, як оригінал відображено в перекладі.

Отже, аналізуючи художній твір, важливо показувати учням майстерність не лише автора оригіналу, а й перекладача. Мова йде не про систематичний докладний аналіз перекладацької майстерності (ми ж не навчаємо

майбутніх перекладачів), а про необхідність окремих штрихів, які будуть місточком між культурою оригіналу й українською.

Що для того, щоб побудувати такі місточки, необхідно враховувати? Насамперед те, що аналізуючи переклад, слід звертати увагу на три важливі запитання:

що? (збережено, втрачено, змінено, додано);

як? (вдало чи ні змінено, дібрано відповідники, як втрати позначилися на творі);

чому перекладач прийняв саме таке рішення?

Найважливішим у цій тріаді є третє запитання, оскільки саме воно відкриває очі на те, яким є переклад – майстерним чи ні.

Отже, визначальним для методики роботи з художнім перекладом у шкільній або студентській аудиторії є висновок, зроблений М. Новиковою: **“Кожний елемент у перекладача-майстра вбудований в інтерпретацію. Пояснити її, відповісти не лише на запитання “як перекладено”, але й “чому перекладено саме так”, – з цього й починається розмова про художність художнього перекладу. А відтак – і про його виховну, духовну, ідейну функцію”** [6, 124].

Наприклад, вивчаючи роман у віршах О.Пушкіна "Євгеній Онегін", можна увиразнити майстерність Рильського-перекладача, зосередивши увагу учнів на аналізі таких рядків:

*Как величавая луна,
Средь жён и дев блеснит одна.*

Учням доцільно запропонувати такий вид роботи, як **модельовання дій перекладача**, який дає можливість уявити себе перекладачем і спробувати вирішити ту чи іншу перекладацьку проблему, а потім порівняти результати своїх пошуків з відомим перекладацьким рішенням:

*Зорею ранньою вона
Блищить серед красунь одна*

Переклад М.Рильського

Отже, важливо спрямовувати учнів на дослідження мотивів діяльності перекладача, розуміння перекладацьких рішень.

Так, учні можуть не відразу сприйняти український колорит перекладів М.Лукаша. Наприклад, не зрозуміти, чому в поезії "Моє серце в верховині..." Highlands перекладено саме як верховина (словом, яке у них асоціюється з Карпатами), а замість оленя (deer) у перекладі з'являється сокіл – образ, традиційний для українського поетичного фольклору. Учителю варто розповісти школярам, що тяжіння М.Лукаша до українізації перекладів пояснюється прагненням переломити тогочасну ситуацію. Його творчий метод яскраво схарактеризував Григорій Кочур: **"Я, коли перекладаю, намагаюсь читача повести в країну автора, тоді як Лукаш своїми перекладами повертає в Україну"** [8, 712]. Важливо увиразнювати те, що М.Лукаш сміливо демонструє у своїх перекладах виражальні можливості української мови, її фонетичні, лексичні й фразеологічні багатства.

Цікаво продемонструвати учням, як твір "My Heart's in the Highlands..." в перекладацькій інтерпретації М.Лукаша увійшов у сучасну українську культуру. З цією метою можна запропонувати їм подивитись відеоролик на пісню "Моє серце в верховині..." у виконанні сестер Тельнюк, підготовлений Адріаною Химинець (<https://www.youtube.com/watch?v=Z3Qx1pFS0zs>), а також дати завдання порівняти відеомузичну інтерпретацію з художнім перекладом.

Аналізуючи перекладний твір, доцільно використовувати і такий вид навчальної діяльності, як **аргументація перекладацьких рішень** (учням пропонується поміркувати над запитанням: "Чому саме на такому виборі зупинився перекладач?"). Наприклад, це доцільно зробити в 7 класі під час вивчення балади Кіплінга «If». Школярам можна запропонувати замислитися над тим, чому В. Стус змінив назву вірша Р. Кіплінга «If» («Якщо») на «*Лист синові*». Осягнути глибину такого рішення, учням допоможе **біографічна довідка** про долю великого правозахисника. Спираючись на неї, вони відзначать, що цей переклад набуває символічного звучання як глибоко вистраждане послання і до його власного сина, й до всіх тогочасних і майбутніх синів України:

*Коли в юрбі шляхетності не губиш,
а бувши з королями — простоти,
коли ні враг, ні друг, котрого любиш,
нічим тобі не можуть дорікти.*

*Коли ти знаєш ціну щохвилини,
коли від неї геть усе береш,
тоді я певен: ти єси людина
і землю всю своєю назовеш.*

Такий приклад допоможе учням зрозуміти, що переклади досить часто виконували функцію езопівської мови, посередництвом якої тлумачі намагалися спілкуватися з українським читачем в умовах жорсткої цензури.

Отже, щоб перекладний твір став стежиною до української культури, важливо вводити в шкільну практику елементи вивчення твору в контексті біографії перекладача та часу створення перекладу (докладніше про це див. у нашій статті [5]).

Надзвичайно важливим напрямом роботи вчителя-зарубіжника є **УВИРАЗНЕННЯ СВОЄРІДНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ХОДІ ВИВЧЕННЯ ІНОНАЦІОНАЛЬНИХ ТВОРІВ.** Словеснику варто керуватись думкою Г.Гачева: "Метою пізнання інших образів світу є самопізнання того, на якому ми стоїмо і з якого дивимось на світ" [2, 51].

В основу сучасного викладання зарубіжної літератури доцільно покласти **методику її вивчення крізь призму української культури.** Мету уроків зарубіжної літератури аж ніяк не можна обмежувати пізнанням світу інших народів, вони обов'язково мають сприяти і глибшому осягненню культурної самобутності українців (докладніше про це див. у нашій статті [4]).

Визначальним для роботи вчителя-зарубіжника є **положення про міжкультурну взаємодію як умову національної самоідентифікації особистості.** Наука доводить, що тільки в порівнянні свого з чужим людина усвідомлює своєрідність властивих їй етнічній спільноті елементів. У дзеркалі інокультурних творів краще пізнається своє. Так, Будний В. та Ільницький М. слушно

зазначають: *"Зустріч з Іншим – його прийняття чи неприйняття, підпорядкування йому, панування над ним чи діалог з ним – спонукає до вслуховування у власне Я, відкриття в ньому досі незнаного, переоцінку й оновлення, коли перебудовуються позиції, в яких "своє" перебуває відносно "іншого" та "універсального", загальнолюдського"* (підкреслення наше – Ж.К.) [1, 353].

Надзвичайно важливо вчити учнів бачити прояви національного в художньому тексті, порівнювати інокультурне з притаманним їх рідній культурі. Як відомо, яскравим маркером національної ідентичності у творі є національний образ світу або літературний етнообраз, під яким В.Будний та М.Ільницький розуміють **"такий літературний образ, що конструє не лише індивідуальні риси, а й етнічну (національну) ідентичність зображуваних персонажів, краєвидів чи історичної минувшини, подаючи певні їхні ознаки як "типові" для відповідної країни, "характерні" для цілого народу"** [1, 352].

Отже, особливе значення на уроці зарубіжної літератури має **навчання школярів аналізу твору крізь призму його національної специфіки**. Один із яскравих прийомів у роботі вчителя - **використання образу-посередника**, яке ґрунтується на тому, що читач краще пізнає чужу культуру посередництвом добре знайомих елементів рідної культури. Наприклад, щоб учні зрозуміли значення для японців гори Фудзі як національно-культурного символу, можна звернутися до добре знайомої їм реалії – Карпат, які символізують Україну. Тим самим учитель актуалізує інформацію, яка вже увійшла в національний код школяра.

Ефективним може бути і прийом **порівняння національно-специфічних проявів у літературах різних народів**. Його репрезентує зокрема такий вид роботи, як **зіставлення аналогічних національно-культурних символів** (наприклад, сакура й калина). Усвідомити їх місце у національному коді того чи іншого народу допоможе простий експеримент. Так, учитель може запропонувати шестикласникам навести слова-назви рослин, які асоціюються в них з поняттям *батьківщина*. Як показала практика, студенти і учні згадують калину, вербу, мальви, чорнобривці, мак, що є підтвердженням чільного місця цих флористичних символів у національному коді сучасних українців. Учитель може повідомити, що

якби аналогічний експеримент проводили б серед японців, то більшість з них назвали б сакуру й хризантему. Така навчальна ситуація сприятиме розумінню шестикласниками значення цих рослин як національних символів Японії і водночас закріпленню їхніх українознавчих знань.

З метою вирішення порушеної проблеми доцільно використовувати в шкільній практиці **етнокультурологічний шлях аналізу художнього твору**, який спрямовує рух читача від бачення окремих проявів національного в літературі до формування уявлення про національний образ світу, представлений у творі [6].

Отже, особливості аналізу та інтерпретації перекладного тексту пов'язані з необхідністю врахування зв'язку перекладу з оригіналом. Розкриття феномена перекладності твору реалізується прийомом порівняння оригіналу й перекладу і зокрема такими видами робіт, як моделювання дій перекладача, аргументація перекладацьких рішень. Увиразненню інокультурної природи твору сприяє аналіз його елементів крізь призму національної специфіки, порівняння національно-специфічних проявів у літературах різних народів. Актуальним є спрямування аналізу перекладного твору в русло формування української ідентичності учнів. Насамперед це виявляється в увиразненні цінностей українства (зокрема здобутків української перекладацької школи, краси української мови), що відповідно сприяє розвитку почуття національної гордості. Важливо надихнути учнів на пізнання рідного посередництвом чужого, на розширення їхніх знань про Україну, про її образ у дзеркалі літератур інших народів. У цьому висока місія унікального і конче необхідного для сучасних українців шкільного курсу "Зарубіжна література".

Список використаних джерел:

1. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство / Будний В., Ільницький М. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 430 с.
2. Гачев Г. Д. Национальные образы мира / Гачев Г. Д. . – М.: Сов. писатель, 1988. – 445 с.
3. Зорівчак Р. Художній переклад в Україні як чинник формування нації // Урок української. – 2002. – № 4. – С. 58 – 59.
4. Клименко Ж.В. Вивчення світового письменства крізь призму української культури // Всесвітня література в школах України. – 2014. - №7-8. – С. 36-38.

5. Клименко Ж.В. Вивчення твору в контекстах біографії перекладача та часу створення перекладу // Всесвітня література в школах України. – 2013. – № 1 (386). – С. 43 – 46.
6. Клименко Ж.В. Етнокультурологічний шлях аналізу як ефективний засіб досягнення національної специфіки художніх творів // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2006. – № 5. – С. 52 – 56.
7. Новикова М. “Прекрасен наш союз”. Литература – переводчик – жизнь / Новикова М.. – К.: Рад. письменник, 1986. – 224 с.
8. Франко І. Передмова до збірки “Поеми” // Франко І. Твори в 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 5. – С. 7.
9. Череватенко Л. «Сподіваюсь, ніхто не скаже, що я не знаю української мови»: Післямова / Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник: Уклали О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2002. – 735с. – С. 711-734.